

"סתאאס": שמירת עקביות בשיח*

יעל זיו

1. הקדמה

רכישת מידע חדש נתפסת לעתים כעדכון של מידע קיים או כתוספת מידע למאגר הידע הכללי. מתקבל אפוא על הדעת שאם המידע החדש מעוגן במידע הנתון באותה נקודת זמן ואינו סותר אותו, הוא ייקלט ביעילות מרבית. מידע חדש שאינו קשור כלל למאגר הידע הרלוונטי או שהוא סותר בעליל מידע האצור בו יהיה קשה יותר לתהלוך (processing), והדבר עשוי לשבש את קליטתו ואת הוספתו למאגר הכולל.

פילוסוף הלשון פול גרייס ניסח במאמר מאלף מ-1975 בסיס תאורטי המנחה מנגנוני פענוח מסר בשיח. על פי גרייס, מנגנון הפענוח מבוסס על שיתוף פעולה תקשורתית בין בני השיח שביסודו עיקרון המכונה עקרון הקואופרטיביות. עיקרון זה מגולם בארבעה תת-עקרונות: איכות (Quality), כמות (Quantity), רלוונטיות (Relation) ואופן (Manner). תחת תת-עקרון האיכות מסווגים ערך האמת וציון אפשרי של מהימנות המידע. כלומר ההנחה היא שהמידע הטמון במסר אמין, ולאור תכונה זו מתפרש המסר. תת-עקרון הכמות נוגע לכמות המידע הנדרשת כדי לספק צורך תקשורתית נתון. ההנחה היא שכמות המידע הנמסרת היא הראויה; אין מצויים במסר פריטי מידע יתרים ואין חסרים בו פרטים הדרושים לפענוחו. בתת-עקרון הרלוונטיות מציין גרייס את השמירה על הרלוונטיות של המסר. נראה שראשוניותו של ערך זה לפענוח מסרים ברורה מאליה: הנמען חותר להבין את המסר בהנחה שהוא רלוונטי בהקשר נתון. תת-עקרון האופן נוגע לאופני ההבעה של המסר. למשל, דרכי ההבעה השונות צפויות לשקף את משמעות המסר באופן חד-משמעי, בהיר, ישיר, קצר, מאורגן כהלכה ומובהק במידת האפשר. על פי תורתו של גרייס, הנמענים מייחסים למסר את העמידה בכל תת-עקרונות הקואופרטיביות (אמת, כמות, רלוונטיות ואופן ההבעה) ומפענחים אותו בהתאם. נראה שתת-עקרון האיכות של גרייס משרת לא רק את יצירת האמון בין המשתתפים בשיח אלא גם את הדרישה להציג מסר עקבי ונטול סתירות.

במאמר זה אדון בשימושה של המילה **סתם** כדי לגלם את הדרישה לשמור על עקביותו של השיח. בתפקיד זה תופיע **סתם** כיחידה פרוזודית עצמאית, באינטונציה מיוחדת ובהארכה ניכרת של התנועה (יש שתפקיד זה מתממש על ידי הכפלה: **סתם סתם**). הגייה זו מתועדת באינטרנט בכתיבים **סתאם, סתאאם** ואפילו **סתאאאם וסתאאאאם**. להלן היא תיוצג בכתיב **סתאאם**.

2. סתאאם

להלן נציג דוגמאות מן האינטרנט ומשיח יום-יומי דבור לתפקודה של **סתאאם** ברמת השיח.

1. הנני מוכנה לקנות עבודה סמינריונית מוכנה או שסטודנטת [כך!] משנה ג'ד'י יכין תמורת תשלום. נא צרו קשר [כתובת דואר אלקטרוני] (פורום בוגרים של מדעי החיים, אתר הסטודנטים אוניברסיטת בן-גוריון, 6 במאי 2007)

* תודה לאסתר בורוכובסקי בר-אבא על תרומתה למאמר ועל תמיכתה בי בשעות קשות.

8. ולמה זה צולם בלעדי אם יורשה לי, ואף יורשה!
(תגובות לתצלום של שקנאים בשמי החולה מאת "צפלי" בפורטל הצלמים הישראלי באתר פוטולייט, 30 באוקטובר 2008)

מי שבא איתי לביקורי חולים וזקנים בצפון, מוזמן לבוא איתי לסשן צילומי ציפורים.....**סתאאם**, בפעם הבאה אני מזמין אותך להצטרף.
(תשובתו של "צפלי", שם, 2 בנובמבר 2008)

9. הקומונה עוברת דירה (:

שלום לכולם (: צימנו, זוכרים את קומנת [כך!] תמיכה בנוער שלנו? אז לאחר שהתוכנית 'מה שלומך' בהנחיית איריס פרחי נגמרה, החלטתי לפתוח קהילה כמו שלנו אבל בפורטל אחר וכמובן גם בשם אחר [לא יזיק קצת לשנות ולהשתנות] אז קוראים לקהילה הזאת – 'נוער מקשיב לנוער'. אותו הנושא, והיחס החסססס. כולנו נשמח אם תצטרפו אלינו ומי שמצטרף וכותב הודעה, יקבל סוכרייה משומשת ממני [**סתאאם סתאאם**].
(הודעה בקומונת תכנית הייעוץ "מה שלומך" בהנחיית איריס פרחי)

10. ועל הדרך דבר המאמן – מומלץ :

[...]

- ללכת לישון שבעים (!!)) בלילה שלפני

- בבוקר התחרות אפשר שלוש שעות לפני לאכול 2 פרוסות לחם (לא מלא!) עם מעט דבש או ריבה. אפשר להוסיף בננה. לא הייתי ממליץ על מוצרים חלביים.

- 20-30 דק' לפני מומלץ לאכול 4 סטייקים של 750 ג' כ"א ו-4 בירות קורונה. אם יש חשש של חוסר זמן, ניתן להתחיל לאכול 40 דק' לפני. **סתאאאאם**.

בהצלחה לכולם!!!

(הודעה בקומונה "איילות ריצה וטריאתלון", תפוז, 21 בפברואר 2005)

בדוגמאות 1–10 לעיל מתפקדת **סתאאם** כהוראה לשנות את ערך האמת של פיסת המידע המופיעה מיד לפנייה או לבטל לחלוטין את הכנסתה לשיח, כיוון שהיא אינה נכונה בעליל או שהיא סותרת מידע המצוי, לדעת המוען, בידי הנמען. הוראה זו משרתת את עקרון השמירה על העקביות בשיח כדי לעדכן באופן יעיל ושיטתי את מאגר הידע הכללי. נוסף על ההוראה הבסיסית לבטל את המידע הרלוונטי או לשנות את ערך האמת שלו **סתאאם** גם מקודדת את הסיבה לאמירה מלכתחילה: היתול. במילים אחרות, המוען מבהיר לנמען שהוא סיפק מידע שגוי או אבסורדי בעליל כיוון שרצה להתל בו או לחמוד לצון. באחדות מהדוגמאות לעיל מצוין במפורש שמטרת האמירה לשטות בנמען: בדוגמאות 5 ו-7 סמן הצחוק **חח** או **חחח** מקדים את **סתאאם**, ובדוגמה 6 מציינת הכותבת במפורש: "סתאאם.....סתאאם..... את הלא יודעת שאני נתקפת לפעמים רוח שטות".

ביטויים כגון אלה, שתפקידם ליצור ארגון, לכידות ועקביות בשיח על יחידותיו השונות, מכונים סמני שיח בספרות המחקר. סמני השיח מאופיינים בכך שהם מהווים הוראות לפענוח פיסות מידע ואינם חלק מהמידע עצמו. בספרות המחקר הם מוגדרים כבעלי משמעות פרוצדורלית.

מסמני השיח שהוראתם הפרוצדורלית קשורה למניעת סתירה לוגית ומסייעת ליצירת שיח רהוט אציין כאן גם את **מה**¹. בדוגמה שלהלן מספר שאול לאסתי, גיסתו (אשת אחיו מיכה), על מנהגה של אשתו, אלישבע, לצאת לחופשה שנתית לבדה:

11. וריהב את עצמו להפגין בפני אסתי עד כמה הוא מסכים עם אלישבע בכל לב, וכמה מובן לו הצורך שלה להיות לבדה כמה ימים בשנה, ובכך כאילו קבע איזה יתרון מוסרי, ממדרג של התפתחות נפשית ונאורות ביחס למיכה, ולהוריו, ולכל שבט הקראוסים, כי עדיין, בכל מה שעשה וחשב, בדברים הגדולים והקטנים ביותר, לא הפסיק להתכתש איתם בינו לבינו ולהתגרות איתם בכל דרך אפשרית, **מה**, הוסיף ברחבות, לך לא בא לפעמים להיות לבד? רק את, בלי מיכה והילדים?

(דויד גרוסמן, "אטרופ", בגוף אני מבינה, [בני ברק] תשס"ב, עמ' 43)

ניתן להביע את תוכנו של סמן השיח **מה** בדוגמה שלעיל בניסוח 'למה אתה מתפלא? האין זה מתיישב עם משהו שאתה הנמען יודע/חושב/מאמין בו?' אם להערכת המוען הנמען עשוי לחשוב שיש סתירה בין המסר החדש לבין החומר הנתון במאגר הידע שלו, הוא ינסה להביא את הנמען לידי ההכרה שלמעשה הדברים עולים בקנה אחד והסתירה אינה אלא לכאורה. זהו למעשה ציון לאמתותה של פיסת המידע או – כמו במקרה זה – ניסיון לומר משהו ברוח הדברים האלה: 'אפילו אתה הנמען תכיר בעובדה שניתן ליישב את מה שאתה שומע עכשיו עם הידע שלך, אם רק תרחיב את טווח ההתייחסות שלך ותסתמך על ידע המצוי במאגר הידע שלך אך אינו מצוי כרגע בתודעתך (או אינו נגיש דיו)'. בדוגמה שלעיל שאול מנסה להראות לאסתי "עד כמה הוא מסכים עם אלישבע [=אשתו] בכל לב, וכמה מובן לו הצורך שלה להיות לבדה כמה ימים בשנה". שאול סבור שאסתי תתקשה ליישב מידע זה עם מאגר הידע הסטראוטיפי שלה, שלפיו נשים אינן נוהגות לבלות ימים אחדים בשנה ללא משפחתן, וכדי לשכנע אותה שהמצב המתואר אינו בלתי סביר הוא ממשיך: "**מה**, הוסיף ברחבות, לך לא בא לפעמים להיות לבד? רק את, בלי מיכה והילדים?" כלומר, המידע הזה מפתיע רק לכאורה, אך למעשה הוא מתאים גם למערך הציפיות של אסתי.

נמצא אפוא שהדרישה ליצור שיח רהוט ותקין מצריכה אמצעים לדחיית חומר העשוי לפגוע בעקביות השיח. הראינו כאן שכאשר המוען משרשר לשיח מידע שאינו אמין כלל, הוא ממחר ומורה לנמען לבטל אותו או לשנות את ערך האמת שלו באמצעות סמן השיח **סתאאם**, ואילו כאשר המידע החדש הנוסף לשיח אמין אך הנמען עשוי לתפוס אותו כסותר מידע נתון, משמש סמן השיח **מה** להצביע על העובדה שהסתירה היא רק לכאורה ושניתן ליישבה בעזרת החומר האצור במאגר הידע של הנמען.

3. סתם

נעבור עתה ל**סתם** המתפקדת ברמת המשפט. בשימוש זה היא מדגימה את מה שקרוי בספרות המחקר משמעות קונצפטואלית.² קשה להגדיר במדויק את משמעותה הקונצפטואלית של **סתם**,

¹ לדיון ב**מה** כסמן שיח ר' זיו, תשס"ו.

² להבחנה בין המשמעויות הפרוצדורליות ותכונותיהן לבין המשמעויות הקונצפטואליות ותכונותיהן ר' למשל בלייקמור, 1987; יוקר וזיו, 1998.

ואכן בהגדרות המילוניים, כגון ספיר (אבניאון, 1997) ואבן-שושן (תשכ"ג), מוצאים הוראות שהבחנה ביניהן אינה חדה:

* חוסר בהירות, דבר בלתי ברור, מעשה שאינו מסוים ומוגדר, עניין שלא פורש.

* כלליות, דרך כלל, חוסר קביעות.

* בלי קביעות, בלי תנאי מפורש, בלי כוונה מיוחדת.

לצורך הדיון נבחר במשמעות הבסיסית 'בלי כוונה מיוחדת', וממנה ינבעו באופן טבעי גם המשמעויות 'לא חשוב, טריוויאלי' ו'לא סיבה (מיוחדת)'.

גילומה הצרוף ביותר של המשמעות הקונצפטואלית נתון במבע המורכב **סתם** בלבד והמהווה

תשובה לשאלה, כמו בדוגמה המתועדת שלהלן:

12. איתי: מה איתך? מה קורה?

שחר: סתם.

תשובתו של שחר לשאלת איתי עשויה להתפרש בשלושה אופנים: (א) 'אין כל מידע או מאורע מיוחד שאני יכול לדווח עליו בהקשר הנוכחי'; (ב) 'אינני רוצה לספק מידע'; (ג) הבעת שעמום. המכנה המשותף לשלוש התשובות הוא חסרונו של תוכן אינפורמטיבי.

איתי ממשיך ושואל:

13. סתם? מה סתם?

וכוונתו לבקש מידע או הסבר באשר לחוסר האינפורמטיביות. כלומר, 'באמת אין סיבה למצב הרוח שלך או לעובדה שאינך אינפורמטיבי יותר?'

ושחר עונה:

14. לא סתם, אבל לא בא לי לדבר על זה.

כלומר הוא שולל את העדר הסיבה המצוין ב**סתם**.

בשתי הדוגמאות שלהלן בולט השימוש ב**סתם** להבעת חוסר חשיבות (טריוויאליות):

15. מאלי (בת 27) מספרת על חוויה עם רקיע, נער מן הקיבוץ, שהייתה לה איתו חוויה מינית

חד פעמית. "מה קרה לו? למה לא התקשר? אולי הייתי בשבילו **סתם** חור לסתום בערב

רעב?"

(יצחק בן-נר, עיר מקלט, תל-אביב תשס"א, עמ' 39)

מאלי מעלה את הסברה שרקיע לא התקשר אליה כיוון שהפגישה ביניהם הייתה בלתי משמעותית בעבורו.

מאלי מוסיפה ומספרת:

16. "והאמא שלו נהפכה חשדנית כזאת ושאלה: 'רגע, ומי את?' אני כמעט התייפחתי בבכי

מתדהמה ומאכזבה ואמרתי: 'לא חשוב, **סתם** ידידה.'"

(שם, עמ' 40)

גם כאן מציינת **סתם** העדר מעמד מיוחד.

לעומת זאת שלילת **סתם** כמו בדוגמה שלהלן משמעותה שיש סיבה לאהבה, "בגלל מה שאני באמת":

17. ואהבה אותי, כל כך אהבה אותי. **לא סתם**, בגלל מה שאני באמת.
(אתגר קרת, "עמודו", געגועי לקיסינג'ר, תל-אביב תשנ"ד, עמ' 141)

בדוגמה שלהלן מצוין העדר הסיבה במפורש ("סתם בלי סיבה"):

18. שני מטרים ממנו ניסו זוג יונים לנקר זה לזו את העיניים. הם אפילו לא רבו על אוכל,
סתם בלי סיבה.

(אתגר קרת, "סבלנות", שם, עמ' 154)

בדוגמה שלהלן מציעה א"ב ל"ז:

19. אל תוסיפי את ההגדרות, זה לא תורם כלום, זה **סתם** מבלבל.

במשפט זה מודגמת משמעות העדר התכלית.

והדוגמה האחרונה בהקשר זה:

20. אמא: קרה משהו?

טל: **סתם** רציתי לדעת מה נשמע, לכן צלצלתי.³

כלומר, 'אל תיחסי לצלצל משמעות או סיבה מיוחדת'.

4. בין "סתאם" ל"סתם"

בחינת המשמעות הפרוצדורלית של סמן השיח **סתאם** (בדוגמאות 1–10) והמשמעות הקונצפטואלית של האדוורביאל **סתם** (בדוגמאות 11–20) מעידה שתפקידו של סמן השיח אינו שרירותי אלא קשור למשמעות הקונצפטואלית הראשונית של האדוורביאל. שימושה הקונצפטואלי של **סתם** נועד להביע שלילה של חשיבות, של תכלית או של סיבה, כלומר 'אין ליחס לאמור חשיבות או כוונה מיוחדת'; במילים אחרות, ביטול השתמעות של כוונה או של סיבה. ואכן בדוגמה 18 אנו מוצאים במפורש את הנוסח "**סתם** בלי סיבה". דוגמה 17 מורכבת יותר – מצויה בה שלילת העדר הסיבה המיוחדת, וזו מובעת בצורה **לא סתם**, כלומר 'זה לא נכון שאין סיבה' (ומכאן משתמע שלמעשה יש סיבה). בדומה לזה, שימושה הפרוצדורלי של **סתאם** נועד להביע הוראה למחוק פיסת מידע מהשיח כיוון שהיא אינה נכונה או אינה מדויקת, כלומר שלילתה של הכנסת המידע הנתון למאגר הידע הכללי. בדוגמה 3 לעיל נמצא בפירוש: "ואני יכול להיות גאה ולהגיד שהבנתי את הכול!! **סתאם**!!" (כלומר 'אל תוסיפו את המידע "הבנתי את הכול" למאגר הידע, כיוון שהוא אינו נכון').

מצאנו אפוא ששימושו הפרוצדורלי של סמן השיח **סתאם** נובע ישירות משימושו הקונצפטואלי של האדוורביאל **סתם**. ניתן לומר כאן בהכללה שהקשר בין **סתאם** ל**סתם** אינו סתמי אלא שיטתי וסיבתי. זה המקום לציין שיש מקרים נוספים בלשונות שונות שבהם ההוראה

³ על שימוש דומה בסמן השיח **פשוט** ר' זיו, תשס"א. בהקשר זה ראוי להזכיר את אחת השיחות שקיימנו אסתר ברוכובסקי ואני עם שאול אלוני בנושא סמני שיח. שאול שלל את היקרותם השיטתית וטען שזה שיבוש נטול שיטתיות. הזכרנו לו את השימוש במילה **נעבך** ביידיש, והוא התרצה.

הפרוצדורלית של סמן שיח נתון נובעת ישירות מהמשמעות הקונצפטואלית של הערך המקביל לו בשפה.⁴

5. סיכום

בדיון קצר זה בחנו את השימוש בסמן השיח **סתאאם** כאמצעי לשמירת קוהרנטיות לוגית ולמניעת סתירות אפשריות בשיח. סמן שיח זה משמש בידי המוען כהוראה לנמען להשמיט חומר הסותר את המידע הקיים בנקודה נתונה בשיח, וסגולתו זו מאפשרת עדכון יעיל של מאגר הידע הכללי של הנמען.

הקיצורים הביבליוגרפיים

- אבניאון, 1997 = א' אבניאון (עורך ראשי), מילון ספיר: מילון עברי-עברי מרוכז בשיטת ההווה, [אור יהודה] 1997
- אבן-שושן, תשכ"ג = א' אבן-שושן, מלון חדש מנוקד ומצויר, ירושלים תשכ"ג
- D. Blakemore, *Semantic Constraints on Relevance*, Oxford 1987 = 1987
- P. H. Grice, "Logic and Conversation", *Speech Acts*, ed. P. Cole and J. L. Morgan (Syntax and Semantics, 3), New York 1975, pp. 41–58
- זיו, תשס"א = י' זיו, "זה בכלל לא 'פשוט': סמני שיח בעברית מדוברת", בלשנות עברית 48 (תשס"א), עמ' 17–29
- זיו, תשס"ו = י' זיו, "נכון וימה': קידוד ניתנות ומפתיעות כסיוע בתהליך המסר", מחקרים בלשון י (תשס"ו), עמ' 65–73
- H. A. Jucker and Y. Ziv (eds.), *Discourse Markers – Descriptions and Theory*, Amsterdam 1998 = 1998
- S. Shloush, "A Unified Account of Hebrew *bekicur* 'in Short': Relevance = 1998, Theory and Discourse Structure Considerations" בתוך יוקר וזיו, 1998, עמ' 61–82

⁴ ר' למשל מאמרה של שלוש, 1998, הבוחן את שימושו הקונצפטואלי של סמן השיח **בקיצור**.